

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE

Problema Basarabiei în relațiile româno-americe

(1917-1941)

-TEZĂ DE DOCTORAT-

(Rezumat)

Coordonator științific:
prof. univ. dr.,
Gheorghe Iacob

Autor:
Țurcanu Mihai

-IAȘI, 2017-

Cuprins

Introducere	5
Capitolul I. Atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei la ultima etapă a Primului Război Mondial și în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1917-1920)	20
I.1 Statele Unite și efectele revoluției ruse asupra Frontului Român și a Basarabiei.....	21
I.1.a. România, Frontul Român și Basarabia sub impactul revoluției ruse în corespondența diplomatică americană.....	22
I.1.b. Atitudinea Statelor Unite față de Actul Unirii din 27 martie 1918.....	33
I.2. Basarabia în atenția diplomaților americani în timpul Conferinței de Pace de la Paris.....	40
I.2.a. Implicarea diplomaților americani în examinarea problemei basarabene în cadrul lucrărilor Conferinței de Pace	41
I.2.b. Unirea Basarabiei cu România în atenția presei americane de la sfârșitul războiului și din timpul Conferinței de Pace de la Paris.....	53
I.2.c. Refuzul S.U.A. de a semna Tratatul internațional de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România.....	58
I.2.d. Opinia lui Ioan Pelivan despre atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei la Conferința de Pace.....	61
Capitolul II. Basarabia în relațiile româno-americane din anii `20	66
II.1. Primele încercări postbelice ale diplomației române de a determina guvernul american să recunoască Basarabia ca parte componentă a României.....	66
II.2. Problema Basarabiei ca fenomen al politicii internaționale în percepția americană..	80
II.2.a. Basarabia în vizorul american al politicii internaționale din prima jumătate a deceniului trei.....	80

II.2.b. Monitorizarea de către americani a chestiunii basarabene în contextul politicii internaționale din a doua jumătate a deceniului trei.....	112
II.3. Impactul mișcării subversive din spațiul pruto-nistean asupra atitudinii S.U.A. în problema basarabească.....	133
II.4. Influența realităților basarabene asupra poziției americanilor în chestiunea Basarabiei.....	143
Capitolul III. Noi eforturi ale diplomației române pentru recunoașterea americană a unirii Basarabiei (1930 – 1933).....	166
III.1. Prima etapă în noua ofensivă diplomatică română de la Washington în problema Basarabiei.....	166
III.2. Ce de-a doua etapă a campaniei diplomaților români de la începutul deceniului patru de a schimba atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei.....	183
Capitolul IV. Poziția S.U.A. în problema Basarabiei, ca subiect al relațiilor internaționale, de la începutul anilor '30 până în ajunul celei de-a doua mari conflagrații mondiale.....	201
IV.1. Observațiile și reacțiile americanilor la încercările guvernului român de a-și îmbunătăți relațiile cu sovieticii.....	202
IV.2. Pactul Ribbentrop-Molotov și repercusiunile sale asupra Basarabiei în documentele diplomatice americane.....	218
Capitolul V. Basarabia la începutul celui de-al Doilea Război Mondial în atenția diplomației americane.....	241
V.1. Americanii urmăresc și analizează invazia sovietică în Basarabia.....	241
V.2. Statele Unite și intrarea României în război pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei.....	253
Concluzii.....	287
Bibliografie.....	297

Rezumat

Scopul acestei cercetări a fost să prezentăm un tablou cât mai corect și coerent al politicii și atitudinii S.U.A. față de problema Basarabiei într-o perioadă foarte complicată a istoriei acestei provincii din Europa de Est. Cadrul larg pe care a trebuit să-l acoperim în urmărirea acestui scop complică într-o oarecare măsură sarcina formulării unor judecăți cu valoare absolută pentru întreaga perioadă vizată. Din acest motiv, în rezumatul de față, vom prezenta succint aceste concluzii ținând cont de succesiunea celor mai importante evenimente în evoluția poziției americane față de problema Basarabiei.

Referitor la atitudinea americană față de unirea Basarabiei cu România în contextul sfârșitului Primului Război Mondial și al Conferinței de Pace de la Paris, se impun două concluzii principiale. Prima ține de faptul că în cercurile oficiale americane a domnit un consens clar că *Basarabia este pământ românesc din punct de vedere etnic și istoric*. Putem sublinia că pe parcursul acestei cercetări nu am văzut niciun document american din perioada Conferinței de Pace (sau de mai târziu) care să conteste apartenența Basarabiei la România anume pe aceste criterii. Dimpotrivă, așa cum am arătat, majoritatea absolută a experților americani care au lucrat fie în comisia Inquiry, fie în comisiile din cadrul Conferinței, au recomandat președintelui Wilson recunoașterea unirii, făcând trimitere anume la aceste trei criterii ca argumente irefutabile: etnic, lingvistic și istoric. A doua concluzie principală este că *decizia lui Wilson de a nu semna Tratatul internațional de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România a fost o decizie politică, impusă de interesele din acel moment ale Statelor Unite*. Părerea noastră este că această decizie s-a sprijinit pe două raționamente. Primul și cel mai important raționament este evident. Acesta a ținut de situația Rusiei de după revoluție. Este cât se poate de clar că Wilson a considerat incorect și în contradicție cu principiile transparenței în afacerile internaționale pe care le promova el însuși, să aprobe „înstrăinarea” Basarabiei de la Rusia aliată, mai ales în situația în care aceasta nu avea un guvern recunoscut care să ia parte la negocieri în această privință. De altfel, faptul că americanii erau în principiu împotriva dezmembrării Rusiei din motive geopolitice este unul

cunoscut¹ și ușor de observat pe tot parcursul perioadei interbelice. Al doilea criteriu pe care, în opinia noastră, s-a bazat decizia lui Wilson de a nu recunoaște unirea este mai puțin evident și încă și mai puțin discutat în istoriografie. În urma adunării, sintetizării și analizei tuturor datelor documentare de care am putut dispune, concluzia noastră este că Wilson s-ar putea să nu fi fost convins de faptul că unirea Basarabiei cu România a fost una cu adevărat liberă. În concluziile mai multor recomandări sau rapoarte și în unele documente diplomatice americane din epocă se arată că Basarabia s-a unit cu România în virtutea principiului dreptului la autodeterminare a popoarelor. Cu toate acestea am arătat că în mai 1918 Wilson nu era sigur că această unire „s-a făcut cu acordul Basarabiei”. S-ar putea ca această rezervă să fi fost alimentată mai târziu și de către rușii prezenți și activi în capitalele europene, dar și în America, sau de guvernul ucrainean care i s-a adresat personal lui Wilson în această privință. Aceleași rezerve au fost exprimate mai târziu și de către Robert Lansing sau F. L. Polk, iar anumite evenimente, cum a fost organizarea alegerilor în Basarabia pentru parlamentul României mai înainte ca Cei Patru Mari să se fi pronunțat cu privire la soarta acestei provincii, probabil că nu au făcut altceva decât să alimenteze părerea americanilor că această unire n-ar fi avut un caracter democratic. Trebuie să adăugăm aici că, deși concluzia respectivă cu privire la suspiciunile americanilor își găsește confirmarea și în sursele documentare din anii '20 sau '30, totuși impresia noastră este că diplomații S.U.A. au apelat la acest argument mai curând ca la un subterfugiu sau scuză după care puteau ascunde motivațiile reale, de ordin politic și geopolitic, pentru care refuzau să recunoască unirea.

În anii '20, dintre toate laturile chestiunii basarabene, S.U.A. au fost interesate de locul Basarabiei în relațiile româno-sovietice mai mult decât de toate celelalte luate la un loc. Interesul american anume față de acest aspect al problemei nu era întâmplător, acesta explicându-se prin prisma principalelor obiective ale politicii externe americane în raport cu Rusia sovietică: împiedicarea sau cel puțin întârzierea recunoașterii internaționale a acesteia și menținerea, în pofida acestei nerecunoașteri, a integrității teritoriale a fostului Imperiu Rus. Modul în care problema Basarabiei a evoluat în această perioadă în raporturile româno-sovietice a corespuns aproape în totalitate acestor obiective ale

¹ Există mai multe aspecte pe care le putem aduce în discuție aici, inclusiv și poate cel mai important, rolul pe care Rusia urma să-l joace în balanța de putere de pe blocul continental eurasiatic. În acest sens, este bine cunoscută opoziția lui Wilson față de intervenția japoneză în Sahalin și Siberia.

politicii externe americane. În ce privește atitudinea lor față de problema Basarabiei în contextul general al relațiilor internațional, americanii au rămas, în general, fideli poziției asumate în anii 1919-1920 și care și-a găsit definiția completă în nota Secretarului de Stat, B. Colby. Așa cum am arătat în locurile respective din lucrarea noastră, americanii nu au privit cu niciun fel de simpatie, și nici măcar cu imparțialitate, cauza românească în Basarabia. Ei au refuzat categoric în această perioadă să-și reconsidere poziția în raport cu unirea, la care se referau în documentele lor interne în termenii de *anexare* sau *ocupatie*. În anii '20, diplomații americani considerau problema Basarabiei drept una de importanță majoră, atât pentru statul român, cât și pentru relațiile româno-americane, dar și pentru pacea în Europa. Acest lucru se datora faptului că atâta timp cât o soluție (mai mult sau mai puțin) definitivă nu se găsea pentru această problemă, asupra României avea să atârne constant, întocmai ca sabia lui Damocle, amenințarea sovietică. Această situație, la rândul ei, apreciau americanii, putea să dăuneze atât relațiilor româno-americane, pentru că S.U.A. nu considerau recomandabilă investirea capitalului politic și economic într-o țară care se confrunța cu asemenea riscuri, cât și României, deoarece mediul de afaceri nu se putea dezvolta normal sub presiunile generate de o astfel de problemă². Tot aici putem sublinia încă odată că americanii au remarcat de mai multe ori modul foarte grav în care nerezolvarea chestiunii basarabene afecta economic spațiul dintre Prut și Nistru, care nu numai că nu mai avea acces la piețele tradiționale, dar, indică documentele americane la care am făcut trimitere pe parcursul acestui capitol, acolo nici măcar nu se făceau investiții, tocmai pentru că acestea ar fi fost puse în primejdie în eventualitatea unui atac sovietic. În contextul acestei situații, se impune și următoarea întrebare: a obținut România vreun avantaj politic sau diplomatic în raport cu Statele Unite prin respingerea posibilității stabilirii relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. și obținerea recunoașterii unirii de către guvernul sovietic la începutul anilor '20? Nicăieri nu am găsit un răspuns în care să fie cântărite mai bine toate aspectele acestor întrebări complicate decât la Frederic Nanu, diplomat român care a lucrat multă vreme în Legația României de la Washington și care cunoștea în detaliu aceste probleme. Asupra cărora s-a

² *Culberston către Secretarul de Stat, 4 decembrie 1925*, în A.N.R., Fond Microfilme S.U.A., inventar 1737, rola 647.

aplecăt în lucrarea sa *Politica externă a României (1919-1933)* oferind, credem noi, un răspuns foarte clar la această întrebare³.

Care era părerea americanilor față de modul în care elita politică românească percepea problema Basarabiei sau față de politica României relativ la această chestiune în general? Despre felul cum înțelegea România să rezolve această problemă, americanii aveau părere foarte negativă. Am arătat că diplomații americani considerau atitudinea României în această privință ca fiind nerealistă. Dincolo de faptul că guvernele României nu au știut să profite până în 1923-1924 de slăbiciunea sovieticilor, atunci când aceștia ar fi fost dispuși să recunoască unirea în schimbul stabilirii relațiilor diplomatice și/sau a unor concesiuni economice, americanii considerau excesiv de nerealistă atitudinea clasei politice române, conform căreia o problemă a Basarabiei nici măcar nu exista. Ei remarcău că acest subiect era aproape tabu în România, în ciuda faptului că realitatea impunea o dezbateră atentă și stăruitoare în vederea găsirii unor idei cât mai ingenioase de soluționare a acestei probleme. În schimb, din documentele Legației americane de la București rezultă clar că clasa politică românească, conșisă de dreptatea sa, a preferat „strategia struțului”. Balanța argumentelor etnice, istorice, lingvistice și juridice atârna în favoarea României, și în legătură cu aceasta, americanii remarcău că poziția conform căreia nu putea să existe nicio problemă a Basarabiei predomina nu numai la nivelul întregii clase politice, dar și al întregii societăți. Conform acestei opinii, problema Basarabiei a fost definitiv soluționată prin Tratatul din 28 octombrie 1920 și prin votul Sfatului Țării din 27 martie 1918. În ce consta problema unei asemenea atitudini se arată însă foarte clar în documentele diplomatice americane: aceste acte (în special Tratatul Basarabiei), chiar dacă ar fi fost recunoscute și ratificate de toate statele semnatare și,

³ Cităm: „Se poate argumenta, mai ales după experiențele statelor baltice, ale Poloniei și Finlandei, că recunoașterea sovietică a frontierelor era fără valoare, dar nu încapă îndoială că nu România era răspunzătoare de faptul că Rusia nu a recunoscut unirea Basarabiei. În 1920, ea ar fi putut fi recunoscută probabil doar cu prețul recunoașterii guvernului sovietic; în 1921 ea ar fi trebuit să includă un tratat de neutralitate, ca și abandonarea pretenției privind restaurarea rezervelor de aur și alte bunuri ale Băncii Naționale. Dar, în măsura în care România nu avea nicidecum intenția de a ataca Rusia, iar șansele de a-și câștiga aurul și valorile erau minime, ea ar fi renunțat la foarte puține lucruri în timp ce *recunoașterea formală de către Rusia a frontierei Nistrului i-ar fi îmbunătățit poziția internațională, mai ales în Statele Unite, unde a persistat mult timp iluzia că lipsa recunoașterii afectează grav stabilitatea țării. În cercurile formale, aceasta a avut consecința (până în 1933) de a împiedica recunoașterea, de către America, a frontierelor țării. În mod paradoxal, America era singura mare putere care a refuzat să recunoască guvernul sovietic, dar a atribuit supremă importanță juridică recunoașterii de către acel guvern „nereprezentativ”, așa cum o ilustrează atitudinea diferită adoptată față de recunoașterea limitelor teritoriale ale statelor baltice și ale Poloniei”*: F. Nanu, *op. cit.*, p. 121.

prin aceasta, ar fi căpătat legitimitate juridică deplină, totuși ele nu aveau nicio valoare în situația în care nu erau recunoscute de Rusia care, mai ales după 1924, devine capabilă să le conteste chiar și pe calea armelor.

În legătură cu aceste chestiuni, diplomații americani din acea vreme au mai observat un lucru foarte important, poate mai important decât refuzul de a căuta o soluție directă cu sovieticii și care era singura modalitate, în opinia americanilor, de a rezolva problema Basarabiei. „Strategia” politicianilor români de a nu face nimic în privința Basarabiei a avut urmări concrete și foarte grave asupra stării armatei, care era un garant al stăpânirii românești în Basarabia mai important decât toate tratatele sau înțelegerile internaționale luate la un loc. Din corespondența legației S.U.A. de la București rezultă foarte clar că dacă până prin 1923 americanii apreciau starea armatei române (mai ales a trupelor staționate în Basarabia), în general, drept satisfăcătoare, după această dată este semnalată o situație negativă, ceea ce s-a regăsit în nivelul foarte scăzut de pregătire, înzestrare și instruire al trupelor și care, în mod inevitabil, avea să joace un rol foarte important în ce privește soarta Basarabiei. De fapt, această opinie era împărtășită și de englezi, francezi și chiar de polonezi.

Atitudinea critică a americanilor față de modul în care clasa politică românească a tratat problema Basarabiei (în anii '20) în raport cu relațiile româno-sovietice este, probabil, parțial îndreptățită, de vreme ce, așa cum am văzut, această perioadă a fost pentru România una a oportunităților ratate. Dar istoria nu a dat dreptate nici americanilor care credeau că soluția pentru problema Basarabiei trebuia căutată într-o înțelegere directă cu U.R.S.S. Ei au subestimat cinismul cu care sovieticii înțelegeau să trateze înțelegerile care le purtau semnătura, iar experiența Poloniei și a Țărilor Baltice, care au avut aceste înțelegeri directe cu sovieticii, constituie o demonstrație suficientă în acest sens. Rusia sovietică era o putere revizionistă bolșevică, disprețul ei pentru tratatele și înțelegerile internaționale a fost exprimat cât se poate de clar de Lenin încă de la începutul perioadei care ne interesează, când a declarat, la 15 octombrie 1920, că atunci „când Rusia sovietică se va întări, praf și pulbere se va alege de tratatele de la Versailles”⁴. Aici poate fi surprinsă o diferență clară de optică între poziția României, a

⁴ V. I. Lenin, *Opere, vol. 41, București*, ed. Politică, 1966, p. 356.

S.U.A., și a Rusiei Sovietice față de sistemul de la Versailles. Dacă statul român își lega toate speranțele în privința unui viitor pașnic și a sortii Basarabiei anume de acest sistem⁵, atunci americanii nu îl vedeau nici pe departe în culori atât de luminoase, iar scopul sovieticilor era pur și simplu de a-l distruge.

Prima jumătate a anilor '30 a fost o perioadă de destindere în problema Basarabiei, iar acest lucru se poate observa și din evoluția atitudinii americane față de această chestiune. Pactul Briand-Kellog, Protocolul Litvinov și stabilirea relațiilor dintre U.R.S.S. și România, i-au determinat pe americani să creadă că sovieticii au „clasat” dosarul basarabean. Această atitudine explică și faptul că după 1933, și până prin 1938-1939, corespondența diplomatică americană referitoare la Basarabia este mult mai săracă decât până la și după respectivul interval de timp. Acest lucru se explică și datorită faptului că respectiva perioadă coincide cu o resurgență a izolaționismului american, cauzată de urmările mării depresiuni economice, atitudinea S.U.A. față de alte națiuni ca urmare a neachitării creditelor americane, suspiciunile Congresului față de posibilitate angajării americane în vreun sistem al securității internaționale, ș.a.⁶. Pe de altă parte, tot între acești ani are loc și apropierea cea mai mare de pe tot parcursul perioadei interbelice între pozițiile României și a S.U.A. față de statutul Basarabiei. Aici ne referim la ceea ce se consideră a fi recunoașterea de facto de către S.U.A. a unirii Basarabiei cu România, în 1933, în urma unui efort fără precedent, asiduu și susținut, coordonat timp de trei ani cu multă insistență și pricepere de ambasadorul român la Washington, Carol A. Davilla. Succesul parțial al diplomației române din 1933 în ce privește modificarea atitudinii S.U.A. în problema Basarabiei i-a făcut pe unii istorici români să ajungă la concluzia eronată că includerea cotei basarabene în cea României a fost echivalentă cu recunoașterea americană formală a unirii⁷. În general însă, istoriografia română a tratat includerea cotei basarabene în cea românească drept o recunoaștere *de facto* de către

⁵ V. F. Dobrinescu, *The Diplomatic struggle for Bessarabia*, The Rumanian Cultural Foundation, Iași, 1996, p. 33.

⁶ Leopold, Richard William, *Growth of American foreign policy: a history*, New York, Knopf, 1962, p. 499-500, 511.

⁷ Ion Constantin, *România, Marile Puteri și Problema Basarabiei*, București, 1995, p. 27. V. F. Dobrinescu, consideră de pildă că „oficialitățile americane erau convinse de utilitatea recunoașterii Protocolului de la Paris” din 28 octombrie 1920: *Bătălia pentru Basarabia*, ed. Junimea, Iași, 1991, p. 103.

S.U.A. a unirii Basarabiei cu România⁸. Există două motive principale pentru care concluzia respectivă este rezonabilă și corespunzătoare realității. În primul rând, prin proclamația prezidențială de la 16 iunie 1933 dispărea orice distincție între basarabeni și restul locuitorilor regatului. În acest fel, pentru prima dată, autoritățile S.U.A. îi recunosc pe basarabeni drept cetățeni ai României. În al doilea rând, suprimarea acestei distincții atrăgea după sine și eliminarea consecințelor sale politice: astfel, dispărea ultimul și cel mai important semn explicit al refuzului Statelor Unite de a recunoaște unirea Basarabiei cu România. Prin urmare, dacă nu mai existau niciun fel de semnale fățișe ale nerecunoașterii actului din 27 martie 1918, înseamnă că S.U.A. pur și simplu se aliniau la poziția celorlalte state care, deși nu erau semnatare ale Tratatului Basarabiei din 28 octombrie 1920, totuși, implicit, în relațiile lor cu statul român, recunoșteau România în hotarele sale din perioada interbelică. În afară de aceste raționamente, am arătat că și diplomații americani, inclusiv Secretarul de Stat, Cordell Hull, în corespondența lor internă, au ajuns la aceeași concluzie și anume că recunoașterea basarabenilor drept cetățeni ai României, prin înglobarea cotei, avea efectul unei recunoașteri *de facto* a suveranității române în Basarabia. Cu toate acestea, modul în care S.U.A. au înțeles să recunoască, implicit, starea reală de lucruri din Basarabia, ridică serioase semne de întrebare cu privire la faptul dacă maniera în care guvernul american a procedat în această privință poate fi catalogată drept recunoaștere, fie și *de facto*, a unirii Basarabiei cu România. M. Mitrașca, cel care până acum a cercetat cel mai adânc problema respectivă, consideră că, din cauza poziției dublitate pe care S.U.A. au adoptat-o în această chestiune, se poate considera că „Statele Unite... nu au recunoscut... nici măcar *de facto*, unirea Basarabiei”⁹. El ajunge la această concluzie în baza raționamentului că deși „teoretic, nimic nu stă în calea interpretării acestei decizii (de integrare a cotelor – *M.T.*) drept o recunoaștere *de facto* a unirii, în practică însă, maniera ascunsă în care ea a fost luată și justificarea care a stat la baza sa (de ordin administrativ, și nu pentru că Basarabia ar fi avut un caracter românesc), plus proiectul de comunicat ce urma să fie făcut public

⁸ Vezi, de pildă, Mircea Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1993, p. 697-698; sau, C. Gh. Marinescu, *Epopoea Marii Uniri*, Editura Port-Franco, Galați, 1993, p. 376.

⁹ M. Mitrașca, *Moldova...*, p. 391.

în cazul în care chestiunea ar fi ajuns în presă, împiedică o asemenea interpretare”¹⁰. Raționamentul se arată destul de convingător. O recunoaștere, fie și *de facto*, trebuie să aibă totuși un caracter public. În cazul de față însă, din cauza insistenței americane de a nu face publică decizia lor de contopire a cotelor, României această hotărâre nu i-a servit, din punct de vedere politic, la nimic. O astfel de recunoaștere nu a ajutat statul român în raport cu actorii internaționali revizionști, mai ales față de U.R.S.S. În al doilea rând, o recunoaștere a hotarelor unui stat presupune o definiție fundamentală de poziție în raport cu statul beneficiar. Însă în cazul nostru, S.U.A. au luat decizia de a face acest lucru pe baza unui simplu act administrativ care putea fi modificat odată la câțiva ani. Această manevră lăsa autorităților americane posibilitatea de a reveni oricând asupra deciziei lor de unificare a cotelor și de a anula efectele benefice pe care le putea avea pentru România pe plan internațional. Mai mult decât atât, nu trebuie să uităm că deși, în particular, americanii admiteau echivalența respectivei hotărâri administrative cu o recunoaștere *de facto* a unirii, totuși în public, au subliniat în mai multe rânduri că ea fusese luată doar din considerente administrative.

Concluzia noastră este că ofensiva diplomatică din anii 1930-1933 a lui Carol Davila a avut doar cu un succes partial, deși în epocă succesul a fost considerat deplin. Diplomația românească a reușit, grație eforturilor Legației de la Washington, să elimine orice semn al refuzului S.U.A. de a recunoaște unirea Basarabiei cu România, prin faptul că Statele Unite îi recunosc, începând cu 1933, pe basarabeni drept cetățeni ai României. După această realizare, M.A.S. al României a considerat că, în ce privește relațiile bilaterale româno-americane, problema Basarabiei a fost soluționată definitiv și nu a mai căutat niciodată să o discute cu Departamentul de Stat. În același timp, schimbarea atitudinii față de cota imigrației basarabene a fost și un succes al administrației Roosevelt. Deși S.U.A. au acordat, teoretic și într-o manieră evazivă, recunoașterea *de facto* a suveranității românești în Basarabia, totuși în practică și-au rezervat posibilitatea de a reveni fără nicio dificultate asupra acestei decizii și au insistat ca ea să nu fie făcută publică. În schimbul acestei recunoașteri îndoielnice, americanii au reușit să obțină două lucruri: unele câștiguri materiale concrete pentru cercurile de afaceri americane și

¹⁰ *Ibidem*, 392.

rezolvarea (formală) a unei probleme politice care umbrea relațiile româno-americane încă de la începutul perioade interbelice.

Iluziile americane, dar și cele românești, cu privire la soluționarea pașnică a problemei Basarabiei s-au năruit brusc în contextul internațional dat de semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov. Pe măsură ce sovieticii conclucrau cu naziștii pentru punerea în aplicare a prevederilor protocolului adițional secret, americanii au realizat că venise timpul ca sovieticii să culeagă roadele strategiei lor răbdătoare în privința Basarabiei. Ei au observat că circumstanțele internaționale erau de așa natură că Moscova nu putea spera la împrejurări mai favorabile pentru a anexa din nou Basarabia. În această situație, Washingtonul a preferat să adopte o atitudine expectativă, refuzând să acorde orice fel de ajutor României, chiar și sprijinul diplomatic pe care M.A.S. al României, confruntat la sfârșitul anului 1939 cu sarcina complicată a descifrării intențiilor sovietice, l-a cerut Departamentului de Stat. Această atitudine a americanilor trebuie înțeleasă având în vedere și faptul că ei priveau pericolul nazist ca pe o amenințare mult mai mare în raport cu cel sovietic. De asemenea, există multe indicii că cel puțin o parte a elitei politice americane din acea perioadă spera că ambițiile Moscovei în România vor constitui un punct suplimentar de fricțiune între naziști și sovietici. Atunci când ultimatumul sovietic a venit, iar guvernul carlist a cedat Basarabia, americanii, care nu erau în mod direct afectați de aceste evenimente, ne-au lăsat o serie de păreri obiective și realiste despre diferite aspecte ale acestei experiențe tragice pentru români. În primul rând, prin prisma corespondenței diplomatice americane realizăm adevăratele dimensiuni ale consecințelor foarte grave pe care le-a avut falimentul unei strategii de douăzeci de ani a statului roman în ce privește problema Basarabiei.

Însă americanii erau, în principal, interesați de rolul pe care anexarea Basarabiei de către sovietici avea să-l aibă în evoluția generală a politicii internaționale și de aceea s-au arătat mai preocupați de politica pe care România avea să o adopte după acest eveniment în raport cu Germania. Este deosebit de interesantă și în același timp instructivă politica Washingtonului față de România în această privință. Atitudinea respectivă a fost, de pildă, foarte diferită de cea a britanicilor, pe seama politicii cărora diplomații americani puneau parțial situația în care România a ajuns la sfârșitul anului 1940. Astfel, după anexarea Basarabiei de către sovietici, politica S.U.A. față de România, în pofida unor

sanctiuni economice cauzate de prezența trupelor germane pe teritoriul românesc, a devenit neașteptat de înțelegătoare față de interesele statului român. Astfel, americanii i-au înștiințat explicit pe români că ei nu recunosc anexarea de către sovietici a Basarabiei, iar atunci când armata română, alături de cea germană, a trecut Prutul pentru a elibera teritoriul Basarabiei, Departamentul de Stat a considerat că nu exista niciun motiv pentru a condamna participarea armatelor române la operațiunea Barbarossa, atât timp cât acțiunea acestora era limitată în spațiul dintre Prut și Nistru. Dar chiar și atunci când armatele române au trecut Nistrul, americanii, spre deosebire de britanici, s-au ferit să condamne decizia lui Antonescu. Explicația acestei politici constă în dorința americanilor de a păstra relații cât mai bune cu aliații Germaniei, pentru a nu-i lăsa să cadă în izolare internațională și a le oferi, pe această cale, o porțiță de scăpare din orbita Berlinului. Strategia aceasta a fost foarte înțeleaptă, însă conducerea României fie nu a înțeles intențiile Statelor Unite, fie, dezamăgită de rolul jucat de puterile occidentale în legătură cu anexarea Basarabiei, nu a dorit să dea curs acestei politici de apropiere pe care americanii o urmăreau cât se poate de evident. Antonescu a preferat, în schimb, să angajeze în mod conștient, voluntar și definitiv România de partea Germaniei, limitându-și drastic toate posibilitățile de manevră diplomatică și, de fapt, tăindu-și toate căile de retragere. Aceste decizii au fost luate în mod conștient, însă de ce s-a procedat anume așa? Respectiva atitudine poate fi explicată prin neîncrederea pe care Antonescu o avea față de S.U.A. și care era determinată de o serioasă divergență de interese obiective dată de faptul că în timp ce pentru România cea mai mare amenințare era prezentată de sovietici, americanii priveau Germania și ambițiile acesteia drept un pericol mai mare și mai ales mult mai urgent. Din această cauză, americanii au avut o atitudine foarte diferită față de aceste două regimuri totalitare, cu toate că ambele duceau aceeași politică expansionistă agresivă. Această atitudine probabil că i s-a părut lui I. Antonescu greu de împăcat cu interesele României și de fapt el a reproșat-o Washingtonului repetat. Sigur, acest raționament este valabil doar dacă admitem că I. Antonescu nu a conștientizat rolul jucat de germani în anexarea Basarabiei și Bucovinei. În orice caz, Antonescu a decis că România nu avea nevoie de relații prietenești cu Statele Unite, față de care statul român a adoptat o atitudine provocatoare și agresivă. Această evoluție, privită și în legătură cu politica de epurare etnică a României împotriva evreilor din Basarabia și Transnistria, i-a

determinat pe americani către sfârșitul anului 1941 să-și revizuiască poziția față de interesele naționale ale românilor în Basarabia. A fost firesc ca după ruperea relațiilor diplomatice și declarația de război din partea României această tendință să se accelereze, atitudinea S.U.A. față de problema Basarabiei evoluând, din motive evidente, către o poziție compatibilă cu interesele sovietice.

Bibliografie

1. Surse documentare:

1.a) Izvoare inedite

Arhivele Naționale Istorice Centrale:

Fond Microfilme S.U.A:

Inventar 1013. Role: 12.

Inventar 1607. Role: 616, 622, 630, 632, 636.

Inventar 1608. Role: 623, 627, 628.

Inventar 1609. Role: 631.

Inventar 1736. Role: 658, 659.

Inventar 1737. Role: 647, 648, 649.

Inventar 1738. Role: 666, 667.

Inventar 1739. Role: 660.

Inventar 1608. Role: 627.

Inventar 1803. Role: 659, 662.

Inventar 1804. Role: 635, 663, 687

Inventar 1805. Role: 659.

Inventar 1806. Role: 686, 692

Inventar 1808. Role: 681, 682.

Inventar 1870. Role: 538, 539.

Inventar 1918. Role: 654.

Inventar 2030. Role: 693.

Fond Microfilme Anglia:

Inventar 1726: Role: 202

Inventar 1888. Role: 393, 394

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României:

Fond 71/1914, E.2, vol. 61.

Fond 71/1914, E.2, vol. 21, 23, 24 (*Japonia*), 25, 27, 28, 29, 271, 302.

Fond 71/1920-1944, vol. 35, 36, v. 37 (*S.U.A. relații cu România, 1928-1938*), v. 38 (*S.U.A. relații cu România, ian.1938-mai.1940*), v. 39 (*S.U.A. relații cu România, 1940-1941*), v. 40 (*S.U.A. relații cu România, 1941*); v. 41 (*S.U.A. relații cu România, 1941*); *S.U.A., Telegramme Washington*, vol.1, 1935-1938; *S.U.A., Telegramme Washington*, vol.2; *S.U.A., Telegramme Washington*, vol.3.

Dosare Speciale: vol. 81, S-18, *Statele Unite, Legea Imigrației 1920-1944*,; vol. 407/1, 71/1936, S.2; vol. 407/2, 71/1936, S.2, bis; vol. 459, S.6, 1945-1939; vol. 460/1, V.III.

Fond Washington, vol. 46, 54, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 95, 100, 101, 102, 103, 104, 233, 235, 241, 242.

1.b) Izvoare Editate

Agrișoara, I. *Basarabia în acte diplomatice (1711-1947)*, Iași, 2011.

Diplomația cotropitorilor. Culegere de documente, coord. I. Țurcanu, Editura Universitas, Chișinău, 1992.

Documente despre Basarabia și Bucovina (1918-1944), (coord.) V. F. Dobrinescu și I. Pătroiu, ed. Vreamea, București, 2003.

Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente, coord. I. Scurtu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982.

Karețki, Aurel, Adrian Pricop, *Lacrima Basarabiei* [Studiu și selecție de documente], Editura Știința, Chișinău, 1993.

Nazi-Soviet Relations. Documents from the Archives of the German Foreign Office. Edited by Raymond James Sontag și James Stuart Beddie, Department of State, 1948.

Relațiile româno-sovietice. Documente, vol. I: 1917-1934, editat de Direcția Arhivă diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al României și Departamentul Istoric-documentar al Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse, redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda, Editura Enciclopedică, București, 1999; vol. II: 1935-1941, Ministerul Afacerilor Externe al României – Direcția Arhivelor diplomatice și Ministerul Afacerilor Externe

al Federației Ruse – Departamentul Istorico-documentar, autori ai versiunii românești: Vitalie Văratîc, Dumitru Preda, Stelian Obiziuc, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003.

The Roumanian occupation in Bessarabia. Documents, Paris, 1920 (ediție a lobby-ului rusesc de la Paris).

FRUS, 1917. Supplement 2, The World War, Vol. I, U.S. Government Printing Office, Washington, 1932.

FRUS, 1918, U.S. Government Printing Office, Washington, 1930.

FRUS, 1918. Russia, Vol. I, II, III, U.S. Government Printing Office, Washington, 1932.

FRUS, 1918. Supplement I, U.S. Government Printing Office, Washington, 1933.

FRUS, 1919, Russia, U.S. Government Printing Office, Washington, 1937.

FRUS, The Paris Peace Conference, 1919, vol. III, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, U.S. Government Printing Office, 1942-1947.

FRUS, 1920, vol. III, U.S. Government Printing Office, Washington, 1936.

FRUS, 1926, vol II, Washington, Gov. Printing Office, 1941.

FRUS, 1930, vol III, United States, Government Printing Office, Washington, 1945.

FRUS, 1932, vol. II, *The British Commonwealth, Middle East and Africa*, Washington, Government Printing Office, 1947.

FRUS, 1933, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1949.

FRUS, 1934, vol. I, *General. The British Commonwealth*, Government Printing Office, Washington, 1951.

FRUS, 1936, vol. I, *General. The British Commonwealth*, Government Printing Office, Washington, 1953.

FRUS, 1936, vol. III, *The Near East and Africa*, Government Printing Office, Washington, 1953.

FRUS, 1938, vol. I, *General*, Government Printing Office, Washington, 1955.

FRUS, 1938, vol. II, *The British Commonwealth, Middle East and Africa*, Government Printing Office, Washington, 1955.

FRUS, 1938, vol. III, *The Far East*, Government Printing Office, Washington, 1954.

FRUS, 1939, vol. I, *General*, Government Printing Office, Washington, 1956.

FRUS, 1939, vol. II, *The British Commonwealth, Middle East and Africa*, Government Printing Office, Washington, 1956.

FRUS, 1939, vol. III, *The Far East*, Government Printing Office, Washington, 1955.

FRUS, 1940, vol. I, General, Government Printing Office, Washington, 1959.

FRUS, 1940, vol. II, General and Europe, Government Printing Office, Washington, 1957.

FRUS, 1940, vol. III, The British Commonwealth, the Soviet Union, Middle East and Africa, Government Printing Office, Washington, 1958.

FRUS, 1941, vol. I, General, The Soviet Union, Government Printing Office, Washington, 1958.

FRUS, 1941, vol. II, Europe, Government Printing Office, Washington, 1959.

FRUS, 1941, vol. IV, The Far East, Government Printing Office, Washington, 1956.

FRUS, 1942, vol. III, Government Printing Office, Washington, 1962.

Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. Документы и материалы, (Bessarabia na perekrestke evropeiskoi diplomatiki. Dokumentî i materialî), составитель, автор: Лидия Семенова, В. Виноградов, М. Ерещенко, изд. «Индрик», Москва, 1966.

Документы внешней политики СССР (Dokumentî vneznei politiki SSSR), том 3, Госполитздат, Москва, 1959; том 5, Госполитздат, Москва, 1961; том 8, Госполитздат, Москва, 1963; том 9, Госполитздат, Москва, 1965; том 16, Госполитздат, Москва, 1970; том 17, Госполитздат, Москва, 1971; том 18, Госполитздат, Москва, 1973; том 19, Госполитздат, Москва, 1974; том 20, Госполитздат, Москва, 1976; том 21, Госполитздат, Москва, 1976; том 22, Международные отношения, Москва, 1992. том 23, Москва, 1995.

СССР-Германия. 1939-1941 (SSSR-Ghermania, 1939-1941), составитель - Юрий Фельштинский, Москва, ЕКСМО, 2011.

Год кризиса, 1938-1939, Составитель МИД СССР, Москва, 1990,

Советско-румынские отношения. 1917–1934 (Sovetsko-rumînskie otnoşeniia, 1917-1934), том. 1, МИД РФ, Международные отношения, Москва, 2000; том. 2, 1917-1941, МИД РФ, Международные отношения, Москва, 2000.

2. Presă

2.a Ziare

„Adevărul” 1922 - 1926.

„America” 1924, 1926, 1941.

„American Hebrew” 1918

„Argus” 1928, 1933.
„Arizona Republic” 1940.
„Arizona Republican” 1920
„Chattanooga News” 1920
„Chicago Tribune” 1921; 1922, 1924, 1927, 1929, 1930, 1932, 1939 – 1941.
„Daily Herald” 1925
„Dimineața” 1923, 1924, 1932, 1934.
„Evening Star” 1917, 1920.
„Evening Public Ledger” 1920.
„Foaia Poporului” 1941.
„Great Falls Daily Tribune” 1920.
„Hamburger Nachrichten” 1931
„Izvestia”, 1923, 1924.
„Jewish Chronicle” 1918, 1923, 1924
„Jewish Daily Bulletin” din 15 iunie 1932
„Kurjer Warszawski” 1931
„La Nation Roumaine” 1928
„L’Echo de Bulgarie” 1922
„Le Progress” 1924.
„L’Independence Roumaine” 1921, 1923, 1924, 1930.
„London Times” 1924.
„Macon Beacon” 1920.
„Philadelphia Inquirer” 1939, 1940.
„Pravda” 1924, 1940.
„Rzeczpospolita” 1931.
„San Francisco Chronicle” 1917, 1920, 1922
„Sunday Morning” 1926
„Solia” 1941.
„The Baltimore Sun” 1924, 1927, 1928, 1931, 1934, 1938, 1940, 1941.
„The Cincinnati Inquirer” 1940.
„The Cleveland Plain Dealer” 1924, 1929, 1932, 1935, 1938

„The Daily Ardmoreite” 1920.
 „The Day” din 30 iunie 1923
 „The Des Moines Register” 1932, 1939, 1940
 „The Hartford Republican” 1920
 „The Ithaca Journal” 1927, 1932, 1939, 1940
 „The Literary Digest” 1922.
 „The Los Angeles Times” din 1 februarie 1921, 1924 - 1927, 1930, 1932, 1935, 1939 –
 1941.
 „The Jewish Courier” 1924
 „The Jewish Herald” 1919
 „The Jewish Independent” 1923
 „The Jewish World” 1930
 „The New York Times” 1917, 1918, 1921 - 1923, 1925 - 1927, 1931, - 1934, 1938, -
 1942.
 „The New York Evening Post” 1923
 „The New Republic” 1926
 „The News Scimitar” 1920;
 „The New York Herald Tribune” 1924.
 „The New York Tribune” 1917, 1921, 1922.
 „The Ohio Legion News” 1932
 „The Pittsburgh Press” 1937 - 1940
 „The Rathdrum Tribune” 1920
 „The Sentinel” 1919
 „The Sun and the New York Herald” 1920
 „The Times” din 1925
 „The Transcript” 1921
 „The Washington Herald” 1930.
 The Washington Herald Times 1930
 „The World”, 1923
 „Toledo Israelite” 1918
 „Tribuna Română” 1932

„Universul” 1922 – 1924

„Washington Star” 931

„Washington Times” 1920

„Washington Post” 1917, 1918, 1921, 1924, 1927, 1942

2.b Reviste

Foreign Affairs din iunie 1924 și aprilie 1940.

Journal of Commerce din august 1929.

Viața Basarabiei, 1933, nr. 1, p. 15.

Magazin Istoric din decembrie 2012 și ianuarie 2013.

3. Jurnale, memorii, amintiri, corespondență, discursuri

Carol al II-lea, *Însemnări zilnice*, vol. I. Ediție Viorica Moisuc și Nicolae Rauș, Editura Scripta, București, 1995; vol. II, (1939-1940), ediție Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Editura Șansa, București, 1996.

Churchill, Winston, *The Second World War*, vol. I, *The Gathering Storm*, Reprint Society, London, 1950

Gafencu, Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, ed. Humanitas, București, 1991.

Idem, *Ultimele zile ale Europei. O călătorie diplomatică întrepinsă în anul 1939*, Editura Militară, București, 1992.

Miller, David Hunter, *My Diary. At the Conference of Paris. With Documents. Volume IV.*

Documents 216-304 disponibil la: <https://archive.org/details/MyDiaryAtConferenceOfParis-Vol4>, accesat la 20 februarie 2017.

Titulescu, Nicolae, *Basarabia, pământ românesc*, ediție îngrijită de Ion Grecescu, Editura Rum – Irina, București, 1992.

Idem, (coord. Robert Deutsch), *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967.

Idem, *Documente diplomatice*, Editura Politică, București, 1967.

Idem, *Politica externă a României*, Editura Enciclopedică, București, 1994.

Vopicka, Charles, *Secrets of the Balkans. Seven years of a diplomatist's life in storm centre of Europe*, Chicago, Rand McNally & Company, 1921.

4. Instrumente de lucru

Răceanu, Mircea, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane: de la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România*, 1989, Editura Silex, București, 2005.

Townson, Duncan, *Dictionary of modern history, 1789-1945*, London: Penguin, 1994.

5. Lucrări generale și lucrări speciale

Agrigoroaiei, Ion, *Opinie publică și stare de spirit în vremea Războiului de Întregire și a Marii Uniri*, Editura Fundației Axis, Iași, 2004.

Idem, Gh. Buzatu, V. Cristian, *Românii în istoria universală*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 1986.

Ardeleanu, Constantin, *Situația din Basarabia reflectată în presa din S.U.A. (octombrie 1917-aprilie 1918)* în *Destin Românesc*, 2009, nr.1, p. 88-96.

Basciani, Alberto, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940*, Arcane, Roma, 2005.

Barnes, Harper, *Standing on a Volcano: The life and Times of David Rowland Francis*, Missouri Historical Society Press, St. Louis, 2001.

Berzianu, Andrei, *Între Washington și București: tablete transatlantice*, Editura Historia, București, 2006.

Bibescu, Anton, *Reedeming Bessarabia*, The Society of Friends of Roumania, New York, 1921

Bold, Emilian, Ioan Ciupercă, *Europa în derivă*, Editura Demiurg, Iași, 2001.

Idem, *Diplomația de Conferințe. Din Istoria relațiilor internaționale între anii 1919-1933 și poziția României*, ed. Junimea, Iași, 1991

Idem, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932)*, ed. Junimea Iași, 1976.

Idem, Răzvan Locovei, *Relații româno-sovietice (1918-1941)*, Casa Editorială, Demiurg, Iași, 2008.

Idem, Ilie Seftiuc, *România sub lupa diplomației sovietice (1917-1938)*, Editura Junimea, Iași, 1992.

Boldur, Alexandru, *Basarabia românească*, editura Carpați, București, 1943

Buzatu, Gheorghe, *Aspecte ale luptei pentru unitatea națională*, Junimea, Iași, 1983.

Idem, *Paradigme ale tragediei Basarabiei*, Editura Vicovia, Bacău, 2011.

Idem, *Hitler, Stalin și Antonescu*, Editura Societății Culturale Ploiești Mileniul III, Ploiești, 2005.

Idem, *România și Războiul Mondial din 1939-1945*, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1995

Idem, *Românii în arhivele Americii: comunismul trece Nistrul, 1944-1947: studiu, documente, comentarii*, Editura Moldova, 1992

Clark, Upson, *Greater Roumania*, ed. Dodd, Mead and Company, New York, 1922.

Idem, *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*, Dodd, Mead and Company, 1927.

Calafeteanu, Ion, *Politică și interes național*, editura Enciclopedică, București, 1997, p. 229-241.

Idem, *Diplomația românească în sud-estul Europei (1938-1940)*, ed. Politică, București, 1980

Campus, Eliza, *Mica Înțelegere*, Editura Științifică, București, 1968.

Idem, *Din politica externă a României, 1913-1947*, Editura Politică, București, 1980.

Ciorănescu, George, *Bessarabia disputed land between east and west*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993.

Ciupercă, Ioan, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Editura Universității „A.I. Cuza”, Iași, 1996.

Compton, James V., *The Swastika and the Eagle: Hitler, the United States, and the origins of World War II*, Houghton Mifflin, Boston, 1967.

Comșa, Ioan, *Istoria relațiilor romano-americe: noi surse*, Revista Uniunii Scriitorilor din Romania, nr. 45, 2001.

Idem, *Emigrația română în lumea anglo-saxonă*, Editura Institutul European, Iași, 1993.

Cojocaru, Gheorghe, *Cominternul și originile moldovenismului*, ed. Civitas, Chișinău, 2009.

Ibidem, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, ed. Semne, București, 1997.

Constantin, Ion, *România, Marile Puteri și Problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1995.

Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București, 2011.

- Idem, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, Editura Danubius, București, 1991.
- Idem, Ilie Schipor, *Trecerea Nistrului. 1941*, Editura Albatros, București, 1995.
- Cook, Bernard, *Statele Unite și problema Basarabiei în Magazin istoric* din decembrie 2012 și ianuarie 2013.
- Cretzianu, Alexandru, *Politica de pace a României față de Uniunea Sovietică*, în revista „Patrimoniul”, Chișinău, 1992, nr.1.
- Dascălu, Nicolae, *Imaginea României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică: 1919-1939*, Editura Universității din București, 1998.
- Idem, *Relații româno-polone în perioada interbelică*, ed. Academiei Române, București, 1991.
- Idem, *Diplomația Statelor Unite ale Americii și situația europeană din anul 1935* în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, XXII/1, Iași, 1985, p. 319-324..
- Davis, Lynn Etheridge, *The Cold War Begins: Soviet-American Conflict Over East Europe*, Princeton, New Jersey, 1974.
- Dima, Nicholas, *From Moldavia to Moldova. The Soviet Rumanian-Territorial Dispute*, East European Monograph, Boulder, 1991.
- Dobrinescu, Florin, *Emigrația română în lumea anglo-saxonă*, Editura Institutul European, Iași, 1993.
- Idem, Ion Pătroiu, *Anglia și România între anii 1939-1947*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1992.
- Idem, (coord), *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Editura Junimea, Iași, 1991.
- Idem, I. Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, editura Institutul European, Iași, 1995.
- Idem, Ion Pătroiu, *Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, XXXV/2, 1988.
- Elleman, Bruce A., *The 1925 Soviet-Japanese secret agreement on Bessarabia* în *Diplomacy and Statecraft*, vol. 5, no.2, Londra, 1994.
- Enache, George (coord.), *La frontierele civilizațiilor. Basarabia în contextul geopolitic, economic, cultural și religios*, editura Partener, Galați, 2011.
- Fischer-Galați, Stephen, *România în secolul al XX-lea*, Institutul European, Iași, 1998.

- Idem, (coord.), *Romania between East and West: historical essays in memory of C.C. Giurescu*, Boulder, Colorado, 1982.
- Fish, Carl Russell, *An introduction to the history of american diplomacy*, New York, McMillan, 1919.
- Florescu, Gheorghe (coord.), *Relațiile româno-americane în timpurile moderne*, ed. Universității „Al. I. Cuza” , Iași, 1993.
- Funderburk, David Britton, *Politica Marii Britanii față de România (1938-1940)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Garbriel, A. Almond, *The american people and foreign policy*, New York, Praeger, 1960.
- Gelfald, Lawrence, *The Inquiry: American preparations for peace, 1917-1919*, New Haven, Yale University Press, 1963.
- Giurescu, Dinu C. (coord.), *Istoria Românilor*, vol. IX, coord, Ediția Academiei Române, Editura Enciclopedică, București, 2008.
- Haynes, Rebecca, *Romanian Policy towards Germany, 1936-1940*, Macmillan Press Ltd., London, 2000.
- Harrington, Joseph F., Courtney, Bruce J., *Tweaking the nose of the Russians : fifty years of American-Romanian relations, 1940-1990*, East European Monographs, New York, 1991.
- Hitchins, Keith, *România 1866-1947*, Editura Humanitas, București, 1994.
- Hudson, Manley, *The Protection of Minorities and Natives in Transferred territories*, în *What Really Happened at Paris: The story of the Peace Conference, 1918-1919*, alcăt. Edward House, Seymour Charles, New York, 1921.
- Husărescu, Zaharia, *Mișcarea subversivă din Basarabia*, Chișinău, 1924.
- Ibidem, *Mișcarea revoluționară de la Tatarbunar*, Chișinău, 1925
- Iorga, Nicolae, *Propaganda în străinătate, în Politica externă a României. Prelegeri și documente*, București, 1936.
- Kaba, John, *Politico-Economic Review of Basarabia*, Paris, 1919.
- King, Charles, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Howard Institution, Stanford, 2000.
- Krupensky, A. N. , Schmidt, A., *Summary of events in Bessarabia (1917-1918)*, Paris, 1919.
- Idem, *Bessarabia and Roumania*, Paris, 1919.
- Idem, *The Bessarabian „Parliament”*, Paris, 1919.

- Lache, Ștefan, *Marile Puteri și suveranitatea României la Dunărea maritime în perioada interbelică (1919-1939)*, în „Analele Universității Spiru Haret”, Seria Istorie, nr. 14, 2011.
- Leopold, Richard William, *Growth of American foreign policy: a history*, New York, Knopf, 1962.
- Mamatey, Victor, *The United States and East Central Europe (1914-1918). A study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, New Jersey, Princeton University Press, 1957.
- McFadden, David W. *After the Colby Note: The Wilson Administration and the Bolsheviks, 1920-1921*, în *Presidential Studies Quarterly*, vol.25, nr. 4, Washington, 1995.
- Micu, Gabriel, *Basarabia, România și geopolitica marilor puteri*, Pontos, Chișinău, 2011.
- Mitrașca, Marcel, *Moldova: A Romanian Province under Russian rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers*, Agora Publishing, New York, 2002.
- Mironov, Alexandru-Murad, *Vremea încercărilor. Relațiile româno-sovietice, 1930-1940*, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013.
- Mușat, Mircea, *1940. Drama României mari*, Editura Fundației România Mare, București, 1992.
- Idem, Ardeleanu, Ion, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1993.
- Idem, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Moisuc, Viorica, *Premisele izolării politice a României (1919-1940)*, București, Humanitas, 1991.
- Nanu, Frederic, *Politica externă a României (1919-1933)*, Editura Institutul European, Iași, 1993.
- Negru, Gheorghe, Negrei, Ion, Constantin, Ion, *Ioan Pelivan – părinte al mișcării naționale din Basarabia*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011.
- Nistor, Paul, *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, Editura Institutul European, Iași, 2013
- Oprea, Ion, *Nicolae Titulescu*, Editura Științifică, București, 1966.
- Idem, *O etapă rodnică în istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice (1928-1936)*, Editura Politică, București, 1967.

Pasat, Valeriu, *Mihail Ostrovski, primul ambasador sovietic la București, trimis în Gulag pentru c-a „contribuit la destituirea din funcție a ministrului de Externe al României, N. Titulescu”*, în *Historia* din ianuarie 2017

Pădureac, Lidia, *Relațiile româno-sovietice (1917-1934)*, Editura Prut Internațional, Iași, 1993.

Pelivan, Ion, *L'Union de la Bessarabia a la Mere-Patrie – La Roumanie*, L'Imprimerie Generale Lahure, Paris, 1919.

Idem, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812 a 1918*, L'Imprimerie Generale Lahure, Paris, 1919.

Idem, *The Roumanians before the Peace Conference. The question of Bessarabia*, Imprimerie J. Charpentier, Paris, 1919

Idem, *The Roumanians before the Peace Conference. The question of Bessarabia*, Paris, 1919.

Petrencu, Anatol, *Basarabia în timpul celui de-al doilea Război Mondial*, ed. Prut Internațional, Chișinău, 2006.

Pippidi, Andrei, *The pogrom that never happened*, disponibil la: http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/02_pippidi.pdf, accesat la 21 februarie 2017.

Pârvu, Dumitru, *Problema Basarabiei în lumina principiilor actelor juridice internaționale*, Editura Bibliotecii Mitropolitane, București, 2013

Pop, Adrian, (alcăt.), *Sub povara graniței imperiale*, editura Recif, București, 1993.

Pop, Iftene, *Bessarabia from the international legal viewpoint*, The Romanian cultural foundation publishing house, București, 1999.

Idem, *Basarabia din nou la răscruce*, ed. Demiurg, Iași, 1995.

Popovici, Alexa, *Istoria bapțiștilor din România, 1856-1859, vol. II (1919-1944)*, Editura Făclia, Oradea, 2007.

Popovici, Andrei, *The political status of Bessarabia*, Georgetown University, School of Foreign Service, Washington, 1931.

Quilan, Paul D., *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România (1938-1947)*, Fundația culturală română, Iași 1995.

Rangheț, Boris, *Relațiile româno-americane în perioada Primului război mondial*, Ed. Dacia, Cluj, 1975.

Resis, Albert, *The Fall of Litvinov: Harbinger of the German-Soviet Non-Aggression Pact*, *Europe-Asia Studies*, vol. 52, No. 1, ian. 2000.

- Retegan, Mihai, *În balanța forțelor*, editura Semne, București, 1997.
- Scurtu, Ioan (coord), *Istoria Românilor, vol. VIII, România Întregită (1918-1940)*, , București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Idem, Ioan-Aurel Pop (coord), *Două sute de ani din istoria românilor dintre Prut și Nistru (1812-2012)*, ed. Litera, Chișinău, 2012
- Idem, (coord), *Marea unire din 1918 în context european*, ed. Academiei Române, București, 2003 , p. 421.
- Idem, C. Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1992.
- Idem, *Complot împotriva României Mari, 1939-1947*, Editura Academiei de înalte studii militare, București, 1994.
- Idem, *Studii istorice*, ed. Ars Docendi, București, 2002.
- Idem, (coord), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, ed. Semne, București, 1998.
- Spector, D.S., *Romania at the Paris Peace Conference*, Bookmark Associates Inc., New York, 1962.
- Idem, *România la Conferința de Pace de la Paris*, Editura Institutul European, 1995.
- Stanciu, Ion, *În umbra Europei. Relațiile României cu Statele Unite în anii 1919-1939*, ed. Silex, Bucuresti, 1996.
- Idem, *Aliați fără alianță. România și S.U.A. 1914-1920*, Editura Albatros, București, 1992.
- Suveică, Svetlana, *Basarabia în cadrul României întregite în perioada imediat următoare Marii Uniri*, univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 1999.
- Ibidem, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928), modernizare prin reforme*, editura Pontos, Chișinău, 2000.
- Thompson, Kenneth, *Political realism and the crisis of world politics: an American approach to foreign policy*, Princeton University Press, Princeton, 1960, p. 17.
- Tooley, T. Hunt, *National Identity and Weimar Germany. Upper Silesia and the Eastern Border (1918-1922)*, University of Nebraska Press, 1997.
- Tătărescu, Gheorghe, *Internaționala a III-a și Basarabia*, în *Patrimoniul*, nr. 3, Chișinău, 1991.
- Torrey, Glenn, E., *Romania and the World War I: A collection of Studies*, Center for Romanian Studies, Iași/Oxford/Portland, 1998.

Țăcu, Octavian, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004.

Țurcanu, Ion, *Delegația basarabească la Conferința de Pace de la Paris în scrisori*, în „Patrimoniul”, 1993, nr.1, p. 56-59.

Idem, *Unirea Basarabiei cu România*, Tipografia Centrală, Chișinău, 1998.

Țurcanu, Mihai, *Relațiile româno-sovietice (septembrie 1936-iunie 1940)*, în „Buletinul științific al tinerilor istorici”, II (VII), Chișinău, 2013

Vitcu, Dumitru, *Diplomatul american Charles J. Vopicka în România anilor 1913-1920*, în AII, Tomul XXXV, 1998, p. 83-102.

Idem, *Relațiile româno-americane timpurii. Convergențe-divergențe*, Editura Albatros, București, 2000.

Boguslaw W. Winid, *After the Colby Note: The Wilson Administration and the Polish-Bolshevik War* în *Presidential Studies Quarterly*, vol. 26, nr. 4, Washington, 1996.

Олег Кен, *System Error? Москва и западные соседи в 1920-е — 1930-е годы*, în „Неприкосновенный запас”, Москва, 2002, № 4 (24) (Oleg Ken, *System Error? Moskva i zapadnye sosedi v 1920-e* în „Neprikosnovennî Zapas”, Moskva, 2002, nr. 4 (24).

Ibidem, *M. S. Ostrovskii i sovetsko-rumynskie otnoșeniia (1934-1938 gg.)*, în „Россия в XX веке. Сб. статей к 70-летию со дня рождения чл.-корр. РАН проф. В.А. Шишкина”, Ст. Петербург, 2005 (*M. S. Ostrovskii i sovetsko-rumânskie otnoșeniia (1934-1938 gg)* în „Rossiia v XX veke. Sv. Statei k 70-letiiu so dnia rojdenia chl.-korr. RAN prof. V.A. Șișkina, St. Peterburg, 2005).

Мелтюхов, М. И. *Бессарабский вопрос между мировыми войнами, 1917-1940*, Москва, 2010 (Mihail Meltiuhov, *Bessarabskii vopros mejdu mirovîmi voinami, 1917-1940*, Moscova, 2010).